

“20. yüzyılda 1960’lar gerçekten çok önemli bir kırılma noktası.”

Zafer Toprak

25-28 Aralık 2006 tarihleri arasında Mithat Alam Film Merkezi’nde düzenlenen Tematik Belgesel Haftası’nın küratörlüğünü yapan Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Zafer Toprak, Gençlik ve Karşı Kültür: 60’lı Yıllarda Devrim programı çerçevesinde programı tanıtan bir sunum gerçekleştirdi.

20. yüzyıla genel olarak baktığımızda, ana dikotomilerden biri modernite ve postmodernite. Postmodernite dediğimiz, neo-liberal ekonomileri de içerecek bir paket olarak karşımıza çıkıyor. Genellikle kırılma noktasını 70’ler olarak ele alıyoruz. 1974’te gündeme gelen petrol krizi ve ardından Thatcherism, Türkiye’de Özalizm gibi birtakım perspektiflerin oluştuğunu görüyoruz.

Sosyal bilimlerde ve beşeri bilimlerde kırılma noktası nedir? Moderniteden postmoderniteye bir geçiş söz konusu. Aslında bu geçişin artıları ve eksileri var. Devleti küçültmek gibi bir takım söylemler gündeme geliyor. Modernite ile post moderniteyi iki ayrı dünya olarak ele aldığımızda modernitede daha makro analizler söz konusuysen, postmodernitede daha bir mikro gerçekler peşinde oluyor insanlar. İkinci bir boyutu, modernitede sayılar önemli. Modernitede yapılar önemli, postmoderniteye geçtiğimizde anlatım, söylem önem kazanıyor. En önemlisi de, modernitede toplumsal olan, postmodernitede kültürel olana dönüşüyor. Bunu hemen hemen tüm sosyal bilimlerde

gözlemlemek mümkün. 1960-70'lerde "ekonomik ve sosyal" olarak adlandırılan bir takım dergiler ve çalışmalar, 1980 ve 90'larda ilgilerini kültüre yöneltmiş durumda. Hatta bir takım dergiler isimlerini değiştiriyorlar. Kültür faktörü çok önemli. 1960'larda sosyalden kültürel bir geçiş var. Bunu tetikleyen hareket de aslında gençlik hareketi. O zamana kadar sınıf bazında toplumsal sorunlara bakılırken, özellikle 2. Dünya Savaşı'nın ardından bloklu bir dünya oluştuktan sonra, sınıf kavramı, her türlü soruna cevap oluşturuyordu. Sınıf çatışması çok değişik düzeylerde, gelişmişlik-az gelişmişlik ve benzeri bütün durumlarda gündemdedi. 1960'larda sınıf ötesinde bir sorunsal gündeme geliyor. Bir nesil sorunu gündeme geliyor. Bir geçlik var ve bu gençlik, yeni bir 'kültür' ve 'karşı kültür' arayışı içinde başkaldırıyor. O nedenle 'karşı kültür' başlığını koyduk.

Nasıl oluyor da böyle bir 'karşı kültür' gündeme geliyor? Gençlik bağlamında ne oluyor da alışlagelmişin dışında bir kültür gündeme geliyor? Bunun çok değişik nedenleri var. 2. Dünya Savaşı sonrasında dünya hızlı bir biçimde küçülmeye başlıyor. Medyanın çok hızlı bir biçimde devreye girişi, insanlara çok daha öteleeri gözleme olanağı tanyor. Mesela, Türkiye çok daha içine kapanık bir yapıdayken, insanlar Türkiye'de 1960'larda Vietnam Savaşı konusunda çok duyarlı davranmaya başlıyorlar. Bunda, tabii, medyanın çok önemli payı var. O dönemlerde televizyon daha gelmemişse de değişik medya araçlarıyla gözleme olanağı buluyor insanlar. Mesela Türkiye'de yazılı literatüre bakın, dış faktörün literatürde önem kazandığını görüyorsunuz. Emperyalizm, antiemperyalizm, sömürgecilik, bütün bu kavramlar aslında 1960'lı yıllarda yoğun olarak vurgulanmaya başlıyor. Bunda 2. Dünya Savaşı sonrasında sömürgeciliğin son bulmasının da rolü var. Bağımsızlığını kazanan bir sürü ülke var ve bunlar arayış içerisinde. Bloklu dünyada da bloğun her iki tarafındaki ülkeler, bağımsızlığını kazanmış ülkeler için bir takım reçeteler öneriyorlar. Başlangıçta bu reçetelerde, "siz de batıdaki gibi aşamalardan geçeceksiniz ve siz de gelişmiş bir ülke olacaksınız" diye bir söylem var. Uzlaşmacı bir model

olarak gündeme geliyor ama 50'lerin sonuna gelindiğinde bunun gerçekleşmediği ortaya çıkıyor. 1950'li yıllarda topluma çok daha uzlaşmacı bir biçimde bakan insanlar 1960'lı yıllarda çok daha çatışmalı bir model üzerinde fikir üretmeye başlıyorlar. Mesela 'kalkınma ekonomisi'ne inanan insanlar, sorunu 1960'larda çok daha farklı bir ekseninde ele almaya başlıyorlar.

Türkiye'de de 1960 müdahalesi sonrası 1961 anayasasıyla çok daha farklı bir toplum anlayışı gündeme geldi. Çok farklı kesimden insanların bir araya gelişi bir tür ortak yaşam oluşturdu. 1960'lı yılların bir öğrencisi olarak, kendi örneğimden yola çıkayım. Biz İstanbul'da iyi okullarda okumuş insanlar olarak Ankara'ya Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne gittiğimizde Anadolu'dan birçok öğrencinin oraya geldiğini gördük. Anadolu sorunlarını biz öğrenci olarak, etkileşim sonucunda öğrenebildik ancak. İstanbul'da bir fanus içerisindeyken, ülke ve dünya bazında çok daha farklı sorunlarımızın olduğunu gördük. O farklı unsurların bir araya gelişi çok daha farklı bir dinamik meydana çıkartıyor.

Berkeley'i gördünüz herhalde çünkü filmde¹. Amerika okullarında çok değişik kesimlerden gelen insanların yüksek öğrenimde pay almalarıyla bağlantılı. Her şeyden evvel 1950'lerden itibaren yabancı öğrenci akını var. Ayrıca eğitimde de daha adil, eşitçil bir anlayışın pekişmekte olduğunu görüyorsunuz. 1960'ların başında Cambridge ve Oxford'a bakın. İşçi kesiminden gelen öğrencilerin oranının %5'in üzerinde olmadığını görürsünüz. O denli elitist kurumlar. Öğrenci hareketlerinde, farklılıkların biraya gelmesinin de önemli bir payı olduğunu söyleyebiliriz. Tabii tetikleyen dış faktörleri de gözden ırak tutmamak gerekli. Vietnam Savaşı, Amerika açısından -ki bu gençlik

¹ Film merkezinde gerçekleştirilen 'Gençlik ve Karşı Kültür: 60'lı Yıllarda Devrim' programı çerçevesinde, bu sunumdan bir gün önce gösterimi yapılan *Berkeley in the Sixties* (Mark Kitchell, 1990) filmi kastediyor.

hareketlerinin başlangıç evrelerini orada görmek mümkün- son derece önemli bir rol oynadı.

Her ülkenin kendine göre bir takım sorunsalları oldu. Avrupa'daki gençlik hareketinin 1960'lı yıllarda ivme kazanmasında da, elitist yüksek öğretimin aşılma çabasını gözlemlemek mümkün. Amerika'nın iki dünya savaşı arasında gerçekleştirdiği yüksekokullaşma oranı, Avrupa'da çok geç gündeme geldi. Avrupa'da 1930 yılında yükseköğrenimdeki öğrenci sayısı söz gelimi bugün Selçuk Üniversitesi'ndeki öğrenci sayısından daha azdı. Üniversitenin ne kadar seçkinci olduğunu ifade etmek için bunu söylüyorum. Aslında 1960'lara kadar bu seçkincilik devam etti. Avrupa'daki öğrenci hareketlerini ivmelendiren en önemli hususlardan biri tabandan gelen zorlama. Bunu üniversitelerin daha geniş bir kesime açılabilmelerini sağlayabilecek bir güç faktörü olarak değerlendirmek gerekir. Bu süreç içerisinde de daha farklı toplumsal kesimlerden gelen insanların bir araya gelişi üniversitenin artık elitist bir ortam olmadığı, toplumsal sorunlarla çok daha derinden ilgilenecek bir alan olduğunu ortaya koydu.

Türkiye'nin de kendine özgü sorunları var. Bu öğrenci bastırışı Türkiye için de söz konusu. Üniversiteye 1965 yılında girdim, 1965 yılında üniversite sınavına giren kişi sayısı 48 bin civarındaydı. Bugünkü rakamları düşünün bir de. 61 Anayasası'nın gündeme getirdiği özgürlük ortamı, üniversiteleri politize eden bir unsur oldu. Diyebilirim ki, benim Siyasal Bilgiler'deki hocalarımın çok büyük bir kısmı, o günkü siyasi partilerin yöneticileriydi aynı zamanda. O zaman siyasi partilerde yer alabiliyordu öğretim görevlileri. 50'lerin ortalarından itibaren başladı bu tür bir politizasyon, ama 60'larda iyice gelişti. Fikir kulüpleri kurulmaya başladı. Yani üniversiteler hızlı bir şekilde politize oldu. Üniversiteler devleti temsil eden, devletin kolladığı bir mekânken, bu ölçüde karşıt bir kültür oluşturulan bir mekâna dönüştü. Kısacası üniversiteler karşı kültür olmaya başladı ve bir şekilde iktidara muhalif bir unsur oldu.

1940'lı yılları hatırlarsak öğrenci hareketleri devletin bir tür maşası durumundaydı. Mesela, Tan Matbaası'nın basılışı, Niyazi Berkes'in ya da öğretim görevlilerinin uzaklaştırılması... Öğrenci hareketi devletin bir parçası olarak gündemdeyken, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren, aslında Turhan Feyzioğlu'nun, Siyasal Bilgiler Dekanı'nın, bakanlık emriyle görevden alınmasıyla başladı. İlk karşı gösteriler Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde oldu. Zaten 27 Mayıs öncesi dönemde üniversitenin iktidara, Demokrat Parti'ye karşı bir tavrı söz konusuysa ve bu, 1960 sonrası ivmelenerek gelişti. Yani bu kampusta dahi radikal fikirler oluşmaya başladı. Karşı kültür dediğimiz bir gençlik hareketi gündeme geldi.

Burada göreceğiniz filmler, bu türden belgeseller daha çok Amerika'da yapılıyor. O yüzden, program maalesef Amerika odaklı. Özgürlük arayışının çok çeşitli boyutlarda gündeme gelişi, bir de tabii nesiller arasındaki fark. Özellikle nesiller arasında bir başkaldırının gündeme geldiğini çok net bir biçimde göreceksiniz. Bir nesil sorununun, toplumsal yapıyı bariz bir şekilde belirlediği bir evre bu.

20. yüzyılda 1960'lar gerçekten çok önemli bir kırılma noktası. Bunu henüz idrak etmiş değiliz. Türkiye'de de idrak edilmemiş durumda, çünkü Türkiye'de 1960'larla ilgili yazılan çizilenler çok romantik bir üslupla gündeme geliyor. Aslında bunun ötesine geçmek gerekir. Yapı Kredi Yayınları'nın Cogito dergisinde bir '68 sayısı vardır. Orada daha akademik tarzda yazılar yer aldı. 1960'lı yıllarla ilgili en geniş literatür yine de Amerika'yla ilgili. Onlarca kitap yazıldı. Avrupa'yla ilgiliyse daha az şey yazıldı. Avrupa'daki daha çok yanıp sönen bir ateş gibi değerlendirildi. Türkiye gündemindeyse akademik bağlamda hemen hemen hiçbir şey yapılmadı, açıkçası son derece boş bir alan.

Prof. Dr. Zafer Toprak Kimdir?

1946'da doğdu. 1969'da Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. 1971'de Londra Üniversitesi'nde Alan Araştırmaları konusunda yüksek lisansını tamamladı. 1981'de Londra üniversitesi'nde ekonomi doktorasını verdi. Halen Boğaziçi Üniversitesi'nde Ekonomi ve Toplum Tarihi konusunda eğitim vermektedir. Tarih Vakfı'nın Başkan Yardımcısı ve Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün kurucu başkanıdır. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik, sosyal ve kültürel tarihleriyle ilgili yüz elliden fazla makalesi çeşitli dillere de çevrilmiştir.